

De vergeten actiegroep Man Vrouw Maatschappij

Agnes van Steen

Als men het heeft over de tweede feministische golf komt meteen Dolle Mina (DM) in gedachten, een actiegroep die in het begin van de jaren zeventig met ludieke acties de nodige media-aandacht wist te genereren. Lang niet zo spraakmakend was de in 1968 opgerichte actiegroep Man Vrouw Maatschappij (MVM), al heeft deze in de historiografie wel de verdiende plaats gekregen als beginpunt van de tweede golf. Daar heeft ongetwijfeld het proefschrift uit 1998 van Anneke Ribberink over de eerste vijf jaar van deze club aan bijgedragen.¹ Zonder het bestaan van dit proefschrift was misschien alleen DM in ons collectieve geheugen achtergebleven. Dit lijkt gebeurd te zijn bij een groepje vrouwen betrokken bij het Leidse Vrouwenhuis dat in 1983 de tentoonstelling *13 jaar Leidse vrouwen in beweging* maakt.² De tentoonstelling geeft op 27 panelen een mooi overzicht in woord en beeld van de activiteiten van de Leidse vrouwenbeweging in de periode 1970-1983. Door de oprichting van DM in 1970 als beginpunt te nemen, wordt echter voorbijgegaan aan de actiegroep MVM, die in Leiden in 1969 al een afdeling heeft met een grotere aanhang dan DM. MVM bestaat hier ook langer, tot in 1976, terwijl de Leidse DM zich in 1974 heeft opgeheven. Dat MVM desondanks wordt vergeten, zegt iets over de kloof tussen MVM en de tentoonstellingsmakers – en wellicht over het tijdsgewricht. Om de kloof te peilen ga ik na waar MVM stond in de Leidse vrouwenbeweging. Daarvoor wil ik eerst weten hoe MVM zich verhiel tot DM en vervolgens tot andere activiteiten die doorgaan nadat DM is opgeheven. Het gaat daarbij in het bijzonder om het comité Wij

¹ A. Ribberink, *Leidsvrouwen en zaakwaarneemsters. Een geschiedenis van de aktiegroep Man Vrouw Maatschappij (MVM), 1968-1973* (Amsterdam 1998). Zij schreef ook: 'Man Vrouw Maatschappij in actie. Een politieke organisatie in de tweeslachtige late jaren zestig' in: M. van der Klein en S. Wieringa ed., *Alles kon anders. Protestrepertoires in Nederland, 1965-2005* (Amsterdam 2006) 71-87. Mijn artikel is een concrete uitwerking en bevestiging van haar betoog.

² De tentoonstelling is in bruikleen gegeven aan Erfgoed Leiden en Omstreken (ELO). Het ontbreken van MVM bleek toen ik onderzoek deed naar de Leidse vrouwenbeweging voor mijn artikel: 'Vrouwen kleurrijk vooruit! Internationale Vrouwendag en de emancipatiestrijd in Leiden, 1978-2007', *Jaarboek der sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken 2006* (Leiden 2007) 135-181.

Vrouwen Eisen (WVE), waar de vrouwenbeweging in samenkomt, en het Vrouwenhuis waar de tentoonstellingsmakers aan zijn verbonden.³

Nieuwe thema's, oude organisatievorm

De oprichting van de actiegroep MVM in 1968 betekent een opleving van de vrouwenbeweging die sinds de eerste feministische golf nooit helemaal is verdwenen. MVM brengt nieuw elan door een nieuwe thematiek, die niet alleen een grote groep vrouwen maar ook mannen aanspreekt. Joke Kool-Smit heeft de voorzet gegeven in haar artikel in *De Gids* (no. 9/10, 1967) over het onbehagen bij de vrouw. Dit onbehagen manifesteert zich bij huisvrouwen, zeker bij diegenen met jonge kinderen, voor wie een taboe rust op het werken buitenshuis. Zij ervaren een gebrek aan vrijheid, kunnen zich niet ontplooiën en geen volwaardig lid van de maatschappij zijn. Dit moet anders, vindt Smit. Zij doet in haar artikel voorstellen om de situatie te verbeteren, zoals een kortere werkweek van dertig uur, waardoor beide echtgenoten zowel kunnen zorgen als betaalde arbeid verrichten en de traditionele rolpatronen kunnen worden doorbroken. Zij houdt ook een pleidooi voor legalisering van abortus en het principe dat de vrouw beslist. Het doorbreken van rolpatronen en de legalisering van abortus, worden als doelen in het beginselprogramma van MVM opgenomen.

MVM noemt zich weliswaar een actiegroep en is daarin modern - de jaren zeventig laten een hausse aan actiegroepen zien - maar kiest daarbij voor een ouderwetse organisatievorm: de vereniging. Veel organisaties uit de eerste feministische golf hebben die vorm, zoals de Vereniging voor Vrouwenbelangen die sindsdien nog bestaat. MVM heeft als vereniging een gekozen landelijk bestuur en leden die contributie betalen. Daarnaast zijn er de plaatselijke afdelingen die eveneens een bestuur krijgen, met een voorzitter, secretaris en penningmeester. De leden ontvangen zes keer per jaar het verenigingsblad *MVM-Nieuws*. De contributies bieden een financiële basis en begin 1973 krijgt MVM zelfs een kantoor in Den Haag. In de begintijd experimenteert MVM onder invloed van de tijdgeest - andere actiegroepen keren zich tegen hiërarchie en leiderschap - met voorzitterloos vergaderen en wordt de macht van het bestuur bediscussieerd, maar de

³ De activiteiten van MVM, DM, WVE, het Vrouwenhuis, Vrouwenstudies en de Lesbische Vrouwen Leiden maken onderdeel uit van mijn onderzoek naar de tweede feministische golf, waarvan ik hier een deel gebruik.

verenigingsvorm met centraal bestuur blijft gehandhaafd. Zo ook het lidmaatschap van mannen, wat ter discussie komt te staan als het radicaal-feminisme binnen MVM haar intrede doet.

Mannen zijn en blijven ook lid van de actiegroep DM die rond 1970 ontstaat. Deze club heeft echter geen officiële structuur. Wel is er de 'Landelijke Koördinatorenvergadering' (LKV), met vertegenwoordigers van de plaatselijke groepen, waaruit een stuurgroep wordt gekozen die de landelijke vergaderingen voorbereidt, acties coördineert en een beleid opstelt. In 1972 komt de Leidse Ireen Farjon in de stuurgroep. In de periode februari 1970 tot april 1971 verschijnt vijfmaal het blad *Evolutie*, dat eind 1972 wordt opgevolgd door een mededelingenblad, het *Intern Blad van Dolle Mina*, waarin de verslagen van de LKV's zijn opgenomen. Op die vergaderingen doen plaatselijke groepen verslag van hun acties.⁴ DM kent geen landelijke ledenadministratie, wel een registratie van abonnees op het *Intern Blad*. Abonnee zijn en lid zijn staan aanvankelijk los van elkaar. In 1974 worden deze echter gekoppeld.

Actierepertoire

Om de acties zo effectief mogelijk te kunnen voeren, vormt MVM landelijke en plaatselijke werkgroepen die zich specialiseren in bepaalde thema's. Landelijk is dit bijvoorbeeld de werkgroep 'abortus', die in mei 1970 is opgericht om een handtekeningenactie te voeren voor de oprichting van een abortuskliniek door Stimezo (Stichting voor Medisch Verantwoorde Zwangerschapsonderbreking). In de afdeling Leiden/Oegstgeest komen er werkgroepen rond de thema's parttime werk, kinderopvang, onderwijs, her- en bijscholing, mentaliteitsverandering en praatgroepen. Deze werkgroepen kunnen gezien worden als plaatselijke actiegroepen.⁵

Een van de manieren waarop MVM actie voert is lobbyen, om te beginnen bij politieke partijen die goed zijn vertegenwoordigd onder de leden, zoals de PvdA en D66. Dit heeft zin omdat met name de PvdA als

⁴ De LKV-verslagen zijn te vinden in: Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, Archief Dolle Mina (hierna Atria, ADM), inv.nr.1. Verder heb ik het persoonlijke archief van Dolle Mina Ine Leermakers (hierna PA, IL) gebruikt en interviews met haar en Ellen Ouboter.

⁵ Het archief van de MVM-afdeling Leiden/Oegstgeest bevindt zich in: Atria, Archief Man Vrouw Maatschappij (hierna AMVM), inv.nr. 219.

grote partij veel politieke invloed heeft. De twee oprichters van MVM, Hedy d'Ancona en Joke Kool-Smit, zijn beiden lid van de PvdA. Het lobbyen werpt zijn vruchten af; zo komt er bijvoorbeeld in 1974, dankzij druk op de PvdA-premier Joop den Uyl, een 'Emancipatie Kommissie' waarin, naast Smit, onder anderen Huib Drion plaatsneemt. Deze Leidse hoogleraar die de vrouwenemancipatie een warm hart toedraagt, is al in de oprichtingsfase bij MVM betrokken.⁶

Naast lobbyen gebruikt MVM andere actievormen zoals publicaties uitbrengen, handtekeningen verzamelen of demonstreren. Hoewel MVM zelf niet zo vaak de straat op gaat, neemt zij wel deel aan de abortusdemonstraties. Demonstreren en bezetten is wel populair bij andere actiegroepen die in de jaren zeventig als paddenstoelen uit de grond schieten.⁷ Dolle Mina voegt hier ludieke acties aan toe zoals de bestorming van het manneninstituut Nijenrode of het ombinden van openbare herentoiletten met roze linten, al blijven dergelijke acties tot de begintijd beperkt. Een ludieke actie van de Leidse Dolle Mina's is om als schoonmaaksters verkleed op de foto te gaan voor *Sextant*, het blad van de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming (NVSH), om aan te tonen dat DM niet alleen uit studentes bestaat.⁸

Naast oude actievormen hanteert MVM nieuwe, zoals de praatgroep: vanuit persoonlijke bewustwording overgaan tot actie, want 'het persoonlijke is politiek'. Deze praatgroepen zijn er eerst bij MVM, maar worden ook door DM omarmd, in ieder geval in Leiden. Wel zijn er bij beide groepen sceptici, die vrezen dat praatgroepen verzanden in navelstaren in plaats van dat er tot actie wordt overgegaan.

Ook nieuw zijn de grote landelijke publiciteitscampagnes, gericht op bewustwording of mentaliteitsverandering, zoals 'Op de vrouw af', 'Marie, word wijzer!', 'Vrouw '72' en 'Willem wordt wakker', de laatste gericht op

⁶ Hij leert Smit kennen via het literaire wereldje rondom het tijdschrift *Tirade*, waarvoor zij in de redactie zit. M. Vuijsje, *Joke Smit. Biografie van een feministe* (Amsterdam 2008) 167, 185, 417. Drion publiceert daarin over bijvoorbeeld Proust, een schrijver die ook Smits belangstelling heeft. Hij is de man van de (euthanasie-) pil van Drion.

⁷ Over de actiegroepen en hun actierepertoire schreef ik: *Strijdcultuur. Leids activisme in de jaren '70* (Leiden 2014).

⁸ Het maken van de foto wordt besproken in de vergadering van 15 december 1971 (notulen PA, II.) en verschijnt daadwerkelijk in het blad in maart 1972. De foto is opgenomen in de tentoonstelling.

emancipatie van mannen. Met de actie ‘Marie, word wijzer!’ wil MVM de onderwijsdeelname van meisjes verhogen om zo hun maatschappelijke kansen te vergroten. De campagne wordt gevoerd door het op grote schaal verspreiden van affiches – de jaren zeventig is ook de tijd van de beeldcultuur – al zal MVM die posters niet snel illegaal gaan plakken, iets waar DM minder moeite mee heeft. Nog voor de eerste campagne ‘Op de vrouw af’ van start gaat, staat MVM met een stand op de Leidato, de jaarlijkse huishoudbeurs in de Groenordhallen. In 1970 is het motto: ‘Kom van je fornuis af’. Het is erop gericht de huisvrouwen te wijzen op mogelijkheden om (parttime) buitenshuis te werken. De werkgroepen ‘parttime’, ‘her- en bijscholing’ en ‘kinderopvang’ maken daarvoor het informatieboekje *Wij helpen u overstappen*. Voor dit boekje is contact gezocht met diverse instanties die nu allemaal van MVM hebben gehoord, zo constateert MVM tevreden op een evaluatievergadering.⁹

Afb. 1: Affiche van de landelijke actie ‘Op de Vrouw af’.
Opland, 1970 (collectie IISG).

MVM ontmoet DM

De landelijke actie ‘Op de vrouw af’, wordt in november 1970 georganiseerd in samenwerking met onder andere het weekblad *Margriet* en verschillende omroepen. In Leiden werkt MVM samen met het Gewestelijk Arbeidsbureau (GAB) en verschillende andere (vrouwen)organisaties. Als

⁹ Atria, AMVM, inv.nr. 219.

actiecentrum is Nieuwe Rijn 20a ingericht met stands waar onder andere informatie wordt gegeven over opleidingsmogelijkheden voor gehuwde vrouwen en over kinderopvang in Leiden, Oegstgeest en Leiderdorp, waar al veertien speelzalen zijn, of over een andere manier van wonen, bijvoorbeeld in een woongemeenschap. MVM deelt een stand met 'losse' leden van DM, maar door de ledenaanwas – DM krijgt er veertien leden bij, MVM vijftien, waarvan zeven lid worden van beide clubs – kan een Leidse DM-afdeling worden opgericht.

Al eerder hebben vier Dolle Mina's het programma toegelicht op uitnodiging van de studentenverenigingen Sanctus Augustinus en Catena.¹⁰ Eén Dolle Mina komt daarvoor uit Amsterdam, drie uit Leiden, waaronder Lineke Leeman-Knoop en een man, Axel van Caspel. Van Caspel toont die avond zijn politieke voorkeur door de uitspraak: 'Dolle Mina en de CPN dienen hetzelfde doel'. De aanwezige studenten reageren fel op deze uitspraak, al doen zij dit ook op bepaalde DM-eisen die worden gesteld. Dit zijn gratis crèches, gelijk loon voor man en vrouw, halve baan voor vader en moeder en samen voor de kinderen zorgen, strijd tegen de dubbele seksuele moraal, zelfbeslissing over abortus die gratis en legaal moet zijn en gelijke opvoeding voor jongens en meisjes. Kortom, eisen die overeenkomen met die van MVM, waaraan DM nog de eis toevoegt dat er openbare toiletten voor vrouwen moeten komen.

Dolle Mina Leeman-Knoop staat als contactpersoon voor Leiden in het DM-blad *Evolutie* maar zij is ook MVM-lid, net als Van Caspel en zijn vrouw.¹¹ In het laatste nummer is zij vervangen door Ireen Farjon. Met de komst van DM stelt MVM zich de vraag: 'Hoe dol zijn de leden van MVM?' Het antwoord is dat beide weliswaar hetzelfde doel nastreven, maar dat de manier om dat doel te bereiken verschilt. De plaatselijke MVM-voorzitter Gerda van Dijk verwoordt dit in 1971 in een interview als volgt:

Wij streven ernaar, wat gericht en met minder herrie te werk te gaan. Met een wat rustiger programmavoering bereik je veel meer dan met die groots opgezette, wilde akties. Dat soort akties roept verzet op bij juist die groepen, die je voor je moet zien te winnen. Wij spelen het via de bevoegde instanties en van de afgebakende

¹⁰ *Leidsch Dagblad*, 20 februari 1970.

¹¹ Van Caspel runt in de jaren zeventig de linkse boekwinkel in de Pieterskerkchoorsteeg.

wegen. Dat lijkt misschien wat langer te duren, maar geeft wel het gewenste resultaat.¹²

Ze erkent wel het belang van publiciteit, want zonder media-aandacht bereik je weinig. De wildheid van de Leidse DM-acties valt wel mee, al gaat deze groep wel vaker de straat op. Zij deelt in december 1970 bij een artsencongres in Holiday Inn het boekje *Dolle Mina klaagt aan* uit, met verhalen van ongewenst zwangere vrouwen, trekt in 1972 de wijk in en de markt op met folders om de abortusdemonstratie van 19 februari in Utrecht onder de aandacht te brengen of gaat mee met de huifkartocht door het land om mensen over abortus te informeren en handtekeningen te verzamelen. MVM daarentegen organiseert op 1 juni 1972 een discussieavond over het abortusvraagstuk, samen met de Vereniging van Vrouwen met Academische Opleiding (VVAO). Deze vereniging bestaat sinds 1918. Omdat veel MVM-leden een academische opleiding hebben is het niet vreemd dat deze ook lid zijn van de VVAO, die onder invloed van de vrouwenbeweging feministischer is geworden en zich net als MVM bezighoudt met kinderopvang.¹³ Aanvankelijk vergeet MVM DM voor de discussieavond uit te nodigen, maar deze omissie wordt snel goedge maakt.

In 1972 staat MVM in september weer op de Leidato. Het thema dat jaar is 'onderwijs en opvoeding', maar nu deelt zij een stand met DM, de NVSH en Release, een vrijwillige hulporganisatie. MVM vindt mede daardoor dat zij minder goed uit de verf komt. Dat wil niet zeggen dat daarmee de samenwerking van de baan is, want als het COC op 14 oktober een landelijke publiciteitsactie start over homoseksualiteit, waar ook de Leidse Werkgroep Homoseksualiteit aan meewerkt, zijn MVM, DM, en de NVSH weer van de partij op de informatiemiddag en -avond in 't Praethuys.¹⁴ In januari 1973 zijn MVM en DM uitgenodigd om een bijdrage te leveren over vrouwenemancipatie in het kader van een lezingenserie in het Leidse Volkshuis. De lezingen gaan daarnaast over (homo)seksualiteit en onderwijs en zijn georganiseerd door de dispuutorenraad van de Universiteit Leiden. Op de gezamenlijke avond van

¹² De vraag komt in de vergadering van 13 februari 1970 aan de orde: Atria, AMVM, inv.nr. 219; interview: *Leidse Courant*, 23 oktober 1971.

¹³ Zij komen bij elkaar in de Werkgemeenschap Kindercentra in Nederland. L.E. van Rijswijk-Clerkx, *Moeders, kinderen en kinderopvang. Veranderingen in kinderopvang in Nederland* (Nijmegen 1981) 296-297.

¹⁴ Atria, AMVM, inv.nr. 219; *Leidsch Dagblad*, 13 oktober 1972.

MVM en DM voert een toneelgroep van DM uit Den Haag een toneelstukje op over rolpatronen. Het blijkt moeilijk om aanknopingspunten te vinden voor een gesprek met de aanwezige jongeren. In de evaluatie schrijft MVM dat er in verhouding tot het aantal bezoekers teveel MVM'ers waren, DM schrijft dat de samenwerking met MVM niet optimaal was en dat slechts één MVM-lid een beetje warm liep voor de zaak.¹⁵

Afb. 2: Verkiezingsposter partij Vrouw '72. Gert van den Broek, 1972 (collectie IISG).

Huisvrouwen – werkende vrouwen

In aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen in november 1972 start MVM de campagne 'Vrouw '72' met de leus: 'Kies de partij die u wilt, maar stem op een vrouw'. Het doel is om de kiezers bewust te maken van de geringe deelname van vrouwen aan de politiek. De oproep op een vrouw te stemmen valt niet bij iedereen in goede aarde. De MVM-groep Zoetermeer zegt het lidmaatschap op, omdat ze de actie radicaal-feministisch en te links vindt. De Leidse Dolle Mina's daarentegen vinden de actie te rechts, of liever gezegd apolitiek. DM maakt haar aversie kenbaar in een brief die

¹⁵ Jaarverslag MVM 1972/1973 over de avond zelf, Atria, AMVM, inv.nr. 219. De reactie van MVM en DM is te vinden in een verslag over de lezingencyclus in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Archief Werkgroep Buitenlandse Arbeiders te Leiden, inv.nr. 3.

wordt gepubliceerd in het januarinumnummer van *MVM-nieuws* (1973). Zij presenteert zich daarin als een ‘socialistische vrouwenactiegroep’ en stelt:

Wij kunnen de onderdrukking van de vrouw niet los zien van de onderdrukking van de arbeidersklasse en vinden dus dat de arbeidersvrouwen het méést onderdrukt worden (...) Wie stemt er nu op een partij die de belangen behartigt van de grote ondernemers, werkgevers, en beslissingen neemt tégen de belangen in van de grootste groep vrouwen in Nederland, d.w.z. de arbeidersvrouwen?

In tegenstelling tot MVM wil DM dus wel een stemadvies geven: stem op een linkse partij. Els ten Bensel-Burger (1941) uit Leiden die van het plaatselijke naar het landelijke bestuur is overgestapt, verzucht daarop: ‘Daar hebben we het weer: MVM is voor de één te rechts, voor de andere groep te links. Voor Mevr. A. te radikaal-feministisch, voor Mevrouw B. een reaktionaire klup met dames- emancipatiedriften’. Eerder nam zij al het woord ‘truttenemancipatieclub’ in haar mond om MVM in de ogen van DM te typeren.¹⁶

In de brief tegen de actie ‘Vrouw ’72’ geeft DM aan op te willen komen voor arbeidersvrouwen en niet voor werkgeversvrouwen, gepersonifieerd door de echtgenote van de baas van het Philips-concern, ‘mevrouw Philips’. Zij zoekt daarvoor samenwerking met vakbonden, zoals voor het forum over de Werkende Vrouw in het Kreatief Sentrum in de Breestraat, waar naast een verpleegster en een sociologe vertegenwoordigers zijn van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV), de Katholieke Werkende Jongeren, die zich Beweging van werkende jongeren noemt en in 1972 een kantoortje in Leiden heeft gekregen, en van de Vrouwenbond NVV.¹⁷ DM en KWJ schrijven ook samen een protestbrief in de krant tegen een personeelsadvertentie van V&D waarin dit warenhuis doet alsof het fantastische arbeidsvoorwaarden heeft, die volgens de briefschrijvers niet meer dan normaal zijn. Bij het warenhuis worden folders uitgedeeld.¹⁸

¹⁶ Twee citaten van Ten Bensel-Burger in: Ribberink, *Leidsvrouwen*, 187, 139. Ribberink spreekt in ‘Man Vrouw Maatschappij in actie’, 86, over het imago van MVM als de ‘oudere, tuttige zuster’.

¹⁷ DM doet een aankondiging van de forumavond op de LKV van 18 mei 1972: Atria, ADM, inv.nr. 1.

¹⁸ *Leidsch Dagblad*, 23 juni 1972. In de DM-notulen van 5 juli 1972 (PA, II.) is meer te vinden over de actie.

Bij MVM ligt de nadruk op parttime werk voor huisvrouwen – en een goede kinderopvang – en werkt daarvoor samen met de GAB's. In 1973 houdt zij een enquête onder bedrijven in Leiden met als doel meer parttime arbeidsmogelijkheden te realiseren. Overigens is 'volwaardig parttime werk' ook een van de eisen die wordt gesteld als DM in 1973 het Werkende Wijvenplan lanceert. Een van de andere eisen is: gelijk loon voor gelijke arbeid. Daarbij wil DM de instelling van een ombudsvrouw, om over werk en werkomstandigheden te adviseren. DM Leiden maakt een stencil en een actiebriefkaart om handtekeningen op te halen op de markt en bij bedrijven voor de eis: gelijk loon voor gelijke arbeid.¹⁹ De ombudsvrouw Meta van Beek komt er en vestigt zich in Den Haag. Zij krijgt niet alleen ondersteuning van DM uit Leiden maar ook van MVM-leden. MVM heeft bovendien het initiatief gesteund door vijfhonderd gulden te doneren.²⁰

Politieke voorkeur

Een illustratie van de kloof die gevoeld wordt met MVM geven de notulen van DM na een bezoek aan een door MVM georganiseerd politiek forum in de Burcht op 13 november 1972. Op de avond zelf nemen de Dolle Mina's geen deel aan de discussie, maar achteraf schrijven zij dat zij de avond 'elitair' en 'eigenlijk waardeloos' vonden, met daarbij het vermoeden dat onder de MVM-leden veel VVD-stemmers zijn. Dit beeld klopt niet, want net als D'Ancona en Smit hebben de meeste leden een politieke voorkeur voor de PvdA. Dit blijft zo gedurende de tijd dat MVM bestaat, zoals blijkt uit de in 1979 en 1984 gehouden enquêtes.²¹ Bij geen van beide enquêtes wordt een confessionele partij als favoriet genoemd. Niet zo vreemd, gezien de traditionele opvattingen van deze partijen over de rol van man en vrouw en het afwijzende standpunt over abortus. De geringe belangstelling onder

¹⁹ Verslag van LKV 16 juni 1973, *Intern Blad van Dolle Mina* 9 (1973).

²⁰ *Leidsch Dagblad*, 26 oktober 1973.

²¹ Atria, AMVM, inv.nr.163 (1979) en 165 (1984). Deze partijen worden in 1979 respectievelijk 53 en 47 maal genoemd op de 190 geretourneerde formulieren. In 1984 scoort de PvdA 36 vermeldingen, al wordt nu vaak de aan de PvdA gelieerde Rooie Vrouwen genoemd in plaats van PvdA zelf. D66 scoort dat jaar 11 maal op het totaal van 109 formulieren, dus die partij is wel in populariteit gedaald. Ook PPR en PSP worden genoemd en respectievelijk 4 en 6 maal de VVD.

de MVM-leden voor de VVD houdt ongetwijfeld verband met de linkse gerichtheid van MVM.²²

De regioleden volgen dit landelijke beeld, wat blijkt als zij politiek actief zijn of worden, of uit interviews.²³ Twee prominente D66 politici zijn Jacqueliën de Savornin Lohman (1933) en Elida (Wessel-) Tuinstra (1931), beiden wonend in Oegstgeest. Els Rutgers van der Loeff-Ober (1938) is van de Politieke Partij Radicalen (PPR). MVM-leden die op gemeentelijk niveau in Leiden voor de PvdA 'uitkomen' zijn bijvoorbeeld Cock Kerling-Simons (1929), Paul Bordewijk (1943) en Tjeerd van Rij (1948).²⁴ Een beetje vreemde eend in de bijt is ir. Nellien de Ruiter (1926). Zij pleit in 1972 als Tweede Kamerlid voor de Christelijk Historische Unie (CHU) voor een liberale abortuswet, volgens welke de beslissing bij de vrouw ligt.²⁵ Deze Kamerfunctie bekleedt ze ongeveer een half jaar, maar ze is dan wel al lid van de Provinciale Staten van Zuid-Holland, tot 1978. In 1974 en 1975 is zij eerst gemeenteraadslid en dan wethouder in Voorschoten, nog steeds voor de CHU. In die periode wordt ze aangezocht om voorzitter te worden van het comité belast met het organiseren van het Jaar van de Vrouw in 1975, waarvoor zij het wethouderschap opgeeft.²⁶ In 1978 breekt zij met de CHU.²⁷

Afgezien van deze leden die in de openbaarheid treden, krijgen we een indruk van de partijvoorkeur van een aantal andere Leidse leden omdat

²² Ribberink, *Leidsvrouwen*, 97.

²³ Zoals de geïnterviewde MVM-leden uit Oegstgeest, Mieke Verloren-van Themaat (1941) en Berend Verloren (1934). Ook PPR is Cokkie Volmer-Barth (1947), zij is verpleegkundige.

²⁴ De vrouw van Bordewijk, C. Knotter, staat ook op de ledenlijst. Van Rij staat in de eerste *Vormingswerkbijlage* bij *Acta* van 25 november 1971 als contactpersoon bij de 'Projectgroep Abortus (Kliniek of Politiek)', opgericht als protest tegen het Akkoord Steenkamp, dat werd gesloten vóór de kabinetsformatie en waarin VVD en DS'70 vergaande concessies deden aan de confessionele partijen omtrent de abortuswetgeving om maar in de regering te kunnen komen. Gegevens over Leidse gemeenteraadsliden zijn te vinden op de website van de vereniging Jan van Hout: http://www.janvanhout.nl/pluche7/alg_frame.htm, geraadpleegd 5 mei 2015.

²⁵ *Nieuwe Leidsche Courant*, 28 april 1972.

²⁶ De twee functies blijken moeilijk te combineren, aldus het *Leidsch Dagblad*, 5 mei 1975.

²⁷ De Ruiter is getrouwd geweest en heeft drie kinderen: *Leidsch Dagblad*, 10 december 1975.

deze vermeld staat op de ledenkaarten uit de periode 1976 tot 1980.²⁸ Op 24 van de 35 kaarten uit de regio is de PvdA favoriet, 5 kiezen D66, 1 de PvdA/D66, 3 de PPR, 1 de VVD en zowaar valt eenmaal de keuze op een confessionele partij, de Katholieke Volkspartij (KVP). Kortom, ook hier dezelfde voorkeur voor de PvdA, met op de tweede plaats – op ruime afstand – D66. De linkse partijen Pacifistisch Socialistische Partij (PSP) en Communistische Partij Nederland (CPN) worden als zodanig op deze ledenkaarten niet genoemd.

De PSP en de CPN zijn wel vertegenwoordigd bij DM in Leiden, die daarmee linkser is dan het voor een groot deel sociaaldemocratische MVM, wat de typering van zichzelf als ‘socialistische vrouwenactiegroep’ al doet vermoeden. De PSP is vertegenwoordigd door Hilda Passchier (1949) die van 1977 tot in 1979 voor die partij in de Leidse gemeenteraad zit. Uit interviews blijkt verder dat een andere Dolle Mina in ieder geval bij de gemeenteraadsverkiezingen PSP stemt, maar landelijk PvdA, een ander zegt zich tot geen enkele partij te voelen aangetrokken en is meer anarchistisch. Weer een andere Dolle Mina is betrokken bij de CPN en de daaraan gelieerde Nederlandse Vrouwenbeweging (NVB).²⁹ Doordat de invloed van CPN en PSP in de gemeenteraad beperkt is, met slechts een of twee zetels, stelt met name de PSP zich met ‘buitenparlementaire actie’ vaak op als actiegroep.

Verdere typering leden

Aan het beginselprogramma van MVM werkt een groepje vrouwen mee dat in Leiden heeft gestudeerd. Ribberink noemt deze vrouwen de Leidse kern.³⁰ Een aantal van dit groepje is uit Leiden vertrokken, maar Dieke

²⁸ Atria, AMVM, inv.nr. 162. Ik heb de kaarten nagezocht op regioleden tot en met de M van Maas; het gaat hier dus om een steekproef.

²⁹ Dit zijn respectievelijk Ellen Ouboter (1949), die ook een tijdje lid is van MVM, Ine Leermakers (1945) en Piek van der Reijt (1946). Zij zit bijvoorbeeld namens de NVB in het comité WVE.

³⁰ Ribberink, *Leidsvrouwen*, 56. Niet alle vrouwen maken overigens hun studie af. Marijke (Oort-)Harberts, ook Leidse kern, schrijft de roman *Doezamand* (Amsterdam 1994) over haar studie in Leiden in de jaren vijftig en lidmaatschap van de Vereniging voor Vrouwelijke Studenten te Leiden (VVSL). Binnen de VVSL is

Merens (1934) werkt nog wel bij de Universiteit Leiden, al woont zij in Noordwijk, samen met de net benoemde hoogleraar geschiedenis Dik van Arkel met wie zij in 1969 trouwt.³¹ Zij staat als contactpersoon voor Leiden vermeld in het *MVM-Nieuws* van mei 1969. Van de Leidse kern woont verder de – dan nog getrouwde – advocaat Jacqueliën Soetenhorst-de Savornin Lohman (1933) in Oegstgeest.³² Bij meerdere vrouwen ‘van het eerste uur’ strandt het huwelijk – een bijwerking van deze feministische golf – en vervalt de naam van de echtgenoot, maar ook steeds meer getrouwde vrouwen gaan hun ‘meisjesnaam’ gebruiken in plaats van die van de man, ter benadrukking van de eigen identiteit.³³ Andere vrouwen gaan samenwonen zonder te trouwen of kiezen een andere relatievorm, zoals de seksuoloog Gerda van Dijk (1941), die een LAT-relatie heeft.³⁴ Van Dijk is een van de belangstellende – werkende – vrouwen uit Oegstgeest die in 1969 contact zoeken met de landelijke organisatie voor meer informatie.³⁵ Samen met de uit Leiden toestromende leden vormen zij de regiogroep Leiden/Oegstgeest, waar ook leden uit andere plaatsen zich bij voegen, zoals uit Voorschoten en Leiderdorp.

In april 1970 is sprake van 40 leden van deze afdeling, in 1971 is dit verdriedubbeld tot 120!³⁶ Dan wordt besloten voor bepaalde werkzaamheden de groep op te splitsen in plaatselijke groepen, voor zover

de sociale druk groot om te verloven en trouwen. Afstuderen is daar ondergeschikt aan.

³¹ Van Arkel-Merens overlijdt in 1975. In haar in memoriam in *Acta et Agenda* (6 februari 1975) wordt onder andere gememoreerd dat zij een van degenen is die aan de wieg heeft gestaan van MVM. Van Arkel (1924-2010) wordt lid en blijft dit tot het eind van MVM.

³² Na een loopbaan in advocatuur, wetenschap en politiek treedt zij op haar tachtigste op als cabaretière.

³³ Opvallend is overigens dat Hedy d’Ancona altijd alleen onder haar meisjesnaam bekend is gebleven ondanks haar huwelijkse staat. Overigens scheidde zij ook, net als Joke Smit. Het aantal echtscheidingen zal ook zijn toegenomen door een wet uit 1971 die scheiden makkelijker maakte.

³⁴ *Medisch Contact* 33-34, 19 augustus 2011. LAT staat voor ‘Living Apart Together’.

³⁵ Volgens Ribberink (*Leidsvrouwen*, 77) is Leiden een van de eerste plaatsen – na Amsterdam – waar de meeste eerste leden wonen en activiteiten worden georganiseerd. Dat de regiogroep in 1969 is opgericht blijkt uit de notulen, waarvan de eerste uit begin 1970 terugverwijzen naar eerdere activiteiten in 1969. Atria, AMVM, inv.nr. 219.

³⁶ Atria, AMVM, inv.nr. 219; Ribberink, *Leidsvrouwen*, 318.

die leden genoeg hebben. In 1973 is het aantal verder gestegen tot 140 leden, waaronder tien stellen. Van die 140 wonen er 55 in Leiden en 39 in Oegstgeest.³⁷ Dit is waarschijnlijk het hoogst bereikte aantal. Ook landelijk wordt dat jaar het hoogtepunt bereikt met ruim 3000 leden, waarvan tien à vijftien procent man is. Tien jaar later zijn dit er 2000 waarna de daling verder doorzet tot er in 1988 nog maar 500 leden over zijn. Dit is een reden om MVM, na een twintigjarig bestaan, op te heffen. De regiogroep is in 1976 al opgeheven.

De eerste leden in de MVM-regiogroep voldoen aan het landelijk beeld dat Ribberink schetst: getrouwd en academisch gevormd. Daarbij komt dat zij veelal geboren zijn in de jaren dertig, een beeld dat overigens niet zozeer opgaat voor de mannelijke ‘eerste uur’-leden van MVM, in ieder geval niet voor Drion die in 1917 is geboren en ongetrouwd blijft. Na oprichting worden in deze regio ook jongere vrouwen – en mannen – lid, die geboren zijn in de jaren veertig en begin jaren vijftig; de jongste is van 1955. De groep geboren in de jaren veertig wordt de grootste.³⁸ Dit blijkt onder andere uit de ledenlijsten van MVM. De leden die daarop staan zijn overigens niet per se actief in de regiogroep en onder de jongere leden zijn ook vrouwen zonder academische opleiding.

Op het hoogtepunt heeft DM misschien wel 5000 leden, misschien wel meer, want er is een wildgroei aan mensen die het wel interessant vinden om zich Dolle Mina te noemen; het is een hype. De plaatselijke groepen die gevormd worden, kunnen wat betreft samenstelling of aantal leden van plaats tot plaats verschillen.³⁹ Voor DM Leiden zijn uit ledenlijsten en andere bronnen dertig verschillende namen te destilleren.

³⁷ Verder in Voorschoten 19, in Leiderdorp 7, in Noordwijk 5, in Alphen aan de Rijn 3, in Hazerswoude/Rijndijk, Voorhout, Warmond en Woubrugge 2, en 1 in Benthuisen, Koudekerk aan de Rijn, Nieuwveen en Noordwijkerhout.

³⁸ Naast uit ‘kaartenbakken’ (Atria, AMVM, inv.nr. 160-176) blijkt dit bijvoorbeeld uit vergaderverslagen. In totaal heb ik 248 namen verzameld van vrouwen en mannen uit de regio die voor korte of langere tijd lid zijn van MVM. Uiteindelijk heb ik van 94 van deze leden het geboortejaar weten te achterhalen en kom dan tot 4 uit de jaren tien, 8 uit de jaren twintig, 30 uit de jaren dertig, 42 uit de jaren veertig en 10 uit de jaren vijftig. Zoetermeer dat een tijdje tot deze regio behoort, heb ik hier buiten gelaten.

³⁹ Over de leden van DM en de ontwikkeling van het ledental: I. Bogers, *Mannen opzij, vrouwen vooruit? De geschiedenis van Dolle Mina 1970-1980* (Nijmegen 1983, doctoraalscriptie) 106-107.

Een enkel lid woont in Oegstgeest of Leiderdorp.⁴⁰ Op haar hoogtepunt heeft de groep naar eigen zeggen circa vijftien actieve leden.⁴¹ Daarmee is de groep kleiner dan de MVM-regiogroep.

De leden van DM zijn volgens Ribberink ook jonger dan die van MVM en behoren daarmee tot een andere generatie, niet de stille, zoals de eerste leden van MVM, maar de protestgeneratie.⁴² Volgens de beschikbare gegevens klopt dit voor de Leidse Dolle Mina's. Deze zijn geboren in of na 1945. Alleen Ireen Farjon is geboren in 1939 en Axel van Caspel in 1937, maar hij voegt zich verder niet bij de groep. Door deze leeftijd bevinden de meesten zich in een andere levensfase dan de eerste leden van MVM. Daarnaast zitten zij in een andere sociale laag; zij zijn nog studierend, of al werkend als verpleegster, crècheleidster, onderwijzeres of secretaresse, waarvoor geen academische opleiding is vereist. Verder is het aantal getrouwde vrouwen beperkt; Hilda Passchier is er een van, maar zij gebruikt haar eigen naam.⁴³ Een enkele man doet wel eens een poging om bij DM te komen, maar het blijft een vrouwenaangelegenheid. Bij de MVM-afdeling doen wel een paar mannen mee, die ook in het regiobestuur komen.

Een ander verschil is de band met de Universiteit Leiden. Al hebben beide groepen leden die daar werken of studeren, de band van MVM met de Universiteit lijkt toch sterker. Zo laat zij vaker van zich horen in het universiteitsblad *Acta et Agenda*, met aankondigingen van een politiek forum bijvoorbeeld of een ingezonden brief zoals bij een vermeend geval van discriminatie. Daarnaast presenteert MVM zich in de *Vormingswerkbijlage*, een bijlage bij *Acta* waarin vanaf 1971 werk- en actiegroepen in Leiden staan vermeld. MVM maakt hier voor het eerst in 1972 gebruik van en doet dit tot en met het jaar van opheffing, 1976.⁴⁴ Daarbij komen we namen van MVM-vrouwen tegen bij Vrouwenstudies aan de Universiteit, waar rond 1975 een begin mee wordt gemaakt.

⁴⁰ De ledenlijsten: PA, II.

⁴¹ Dit zeggen drie geïnterviewde Dolle Mina's in het blad *De Basis* 2, bijblad bij *Acta et Agenda* 17 mei 1973.

⁴² De stille generatie groeit op in de jaren vijftig, een tijdvak dat zich bevindt op het breukvlak van restauratie en vernieuwing. Ribberink, *Leidsvrouwen*, 19, 22. Overigens spreekt Dicke Merens in een bundel bij gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de VVAO van de 'onzichtbare generatie' omdat deze generatie studentes niet eenduidig te typeren is: M. Rood-de Boer ed., *Aletta... en later* (Arnhem 1968).

⁴³ Ook haar huwelijk houdt overigens geen stand.

⁴⁴ *Acta et Agenda*, 19 oktober 1972.

DM maakt slechts eenmaal, in 1973, gebruik van de mogelijkheid om in de *Vormingswerkbijlage* te komen en dan nog met de opmerking dat ze geen tijd heeft gehad om een stukje te schrijven. Zij volstaat met de vermelding van een gironummer. Ze heeft dat jaar wel tijd voor een interview voor *De Basis*, een bijblad bij *Acta* met een studentenredactie.⁴⁵ Overigens wordt het *Intern Blad*, het landelijke blad van DM in Leiden gedrukt, in Noordeinde 5, een huurpand van de Universiteit. Daar beschikt Dolle Mina Ine Leermakers (1945) over een van de persen van de opgeheven Algemene Leidse Studentenvereniging, de ALSV, en richt daarmee de Studenten en Actiegroepen-drukkerij (STAG) op.

Na opheffing

In 1974 besluit DM zich op te heffen. Als eerste reden hiervoor geeft zij aan dat de leden te druk zijn met verbetering van de situatie in eigen werk of leven en dat gaat vóór DM-acties. De tweede reden is de organisatiestructuur of liever gezegd het gebrek daaraan:

Dolle Mina is als organisatie een berg los zand. Op het laatste kongres hebben wij een zeer centralistische structuur verdedigd, die door de meerderheid verworpen is. De gevolgen zijn naar onze mening funest. Er is nauwelijks overleg en landelijke acties worden niet meer gevoerd. Terwijl onze ervaring is dat juist het meedoen aan landelijke acties (landelijke publiciteit!) in kleine plaatsen als Leiden het beste funktioneert.

De brief wordt gepubliceerd in het *Intern Blad* (7) van mei 1974 en is namens DM Leiden ondertekend door student Ida van Zijl (1948). Landelijk gaat DM hierna nog een paar jaar door, tot na een laatste congres in 1977 weinig meer van DM wordt vernomen. Meerdere Leidse Dolle Mina's zetten hun activiteiten voort in het in 1974 opgerichte actiecomité WVE, waarin diverse groeperingen zoals MVM, maar ook politieke partijen en individuele leden zijn vertegenwoordigd. Enige voorwaarde om lid te worden is het onderschrijven van de drie eisen: abortus uit het wetboek van strafrecht, abortus in het ziekenfondspakket en de vrouw beslist. Om mensen voor demonstraties en andere acties te mobiliseren worden plaatselijke comités

⁴⁵ Zie noot 41.

opgericht, zo ook in Leiden. Voor MVM neemt Ite van Dijk (1949) hieraan deel. In 1976 komt het landelijk WVE-secretariaat naar Leiden als Van Zijl secretaris wordt.

Afb. 3: WVE de wijk in voorafgaand aan een abortusdemonstratie in Amsterdam. Hilda Passchier met megafoon. Fotograaf onbekend, 1976 (collectie auteur).

Dat jaar in oktober schrijft Anja van Servellen (1949) de MVM-opheffingsbrief die wordt gepubliceerd in het *MVM Nieuws* (6) van december 1976. Als reden voor opheffing noemt zij het gebrek aan actieve leden. Servellen geeft aan wel graag contact te willen houden met het COC, waar verschillende bijeenkomsten mee zijn geweest. Ook de praatgroepen gaan door net als de werkgroep ‘kinderboeken’ onder leiding van Tonny Meelis-Voorma (1939).⁴⁶

In 1979 volgt Ite van Dijk Van Zijl op als landelijk secretaris van WVE, maar in 1980 kan zij vanwege haar baan deze werkzaamheden niet langer op zich nemen. Bij gebrek aan betere ideeën of beschikbare vrouwen wordt het een duobaan, die wel weer door Leidse vrouwen wordt gedaan, namelijk door Ellen Ouboter (1949) en Els Veenis (1957). Veenis is gezien haar geboortejaar weer van een volgende generatie. Zij is student, lid van de PSP-vrouwengroep en gaat door als Ouboter ermee stopt in 1983. Al eerder is Ouboter gestopt met haar activiteiten voor het Vrouwenhuis, dat mede door haar toedoen in 1974 tot stand is gekomen en in 1975 gevestigd wordt

⁴⁶ Deze werkgroep beoordeelt kinderboeken op de daarin weergegeven rolpatronen. In 1974 worden de eerste beoordelingen gebundeld in het *Plus-min-boek*. Deze werkgroep gaat zelfs nog door als MVM in 1988 is opgeheven.

in Nieuwe Rijn 20a. Ook MVM-leden zijn hierbij betrokken. Onder de groepen die gebruik maken van het Vrouwenhuis zijn de praatgroepen, met MVM-lid Ariane Amsberg (1930) als coördinator, die doorgaan na opheffing van MVM. In 1981 wordt een peiling gehouden of er nog belangstelling voor de praatgroepen is.

Na jaren ijveren kan in 1981 het Vrouwenhuis een groot nieuw pand betrekken, Hooigracht 79. De opening valt samen met de oproep vanuit Amsterdam tot een vrouwenstaking om het abortuswetsvoorstel dat al door de Tweede Kamer is, tegen te houden. Het Leidse Vrouwenhuis organiseert een demonstratie door de stad en een blokkade, maar alle acties in het land mogen niet baten. Het voorstel passeert de Eerste Kamer met daarin onder andere de omstreken vijf dagen bedenktijd. In 1984 wordt de wet van kracht. Het elan is dan al voor een groot deel uit WVE weggeëbd en daarmee uit een belangrijk deel van de vrouwenbeweging. Het is ook te merken in het Vrouwenhuis dat slecht wordt bezocht en dat de functie van centrale ontmoetingsplaats heeft verloren, zo constateren vrouwen in mei 1983 in de *Vrouwenkrant Leiden*, een van de laatste. Er is geen nieuwe generatie aangetreden om het stokje over te nemen. Wel zijn in 1981 vrouwen het Politiek Vrouwencafé begonnen met discussieavonden, maar in 1984 stoppen deze ook. Met name deze vrouwen vinden in 1983 de tijd rijp voor een overzicht. Dit wordt de tentoonstelling *13 jaar Leidse vrouwen in beweging*.⁴⁷ De makers geven aan niet volledig te zijn; zo komen lesbische en buitenlandse vrouwen nauwelijks aan bod, maar de omissie van MVM noemen zij niet; de activiteiten van deze groep hebben zich buiten hun gezichtsveld afgespeeld. De hoofdverantwoordelijke voor de tekst, Dieky Dieben (1949), is pas in 1977 in Leiden komen wonen. Zij heeft een politieke voorkeur voor de PSP. Zij is onderwijzeres en heeft een duobaan met Christa de Boer (1947), die tekent voor de foto's. De Boer woont sinds 1974 in Leiden. Zij heeft nog een tweetal avonden van MVM bezocht, maar veel indruk hebben die niet gemaakt. Zij wordt lid van de PvdA – vindt de PSP te elitair – en komt rond 1990 voor de PvdA in de gemeenteraad.⁴⁸

⁴⁷ De makers staan vermeld in de *Stadskrant* 4.9 (1984). Overigens hebben deels dezelfde vrouwen, met name Dieben en De Boer, in 1980 een tentoonstelling gemaakt met als titel: *Vrouwenarbeid-Vergeten Arbeid* over werk van vrouwen binnen- en buitenshuis en in 1983 de tentoonstelling *Moeder word je gewoon*.

⁴⁸ De gegevens van Dieben en De Boer komen van henzelf. De Boer was voor haar duobaan betrokken bij Ouders op Herhaling. De andere makers zijn Jannet

Afb. 4: In het Vrouwenhuis voor panelen van de tentoonstelling in wording. Christa de Boer, 1983 (collectie Christa de Boer).

Conclusie

Dat MVM in een tentoonstelling wordt vergeten komt niet doordat deze actiegroep in Leiden niets voorstelde of buiten het zicht van andere actiegroepen opereerde. MVM en DM komen elkaar regelmatig tegen en in het begin zijn dubbelleden niet ongewoon. De twee groepen ondersteunen ook hetzelfde programma van eisen. MVM is als vereniging wel beter georganiseerd en kan het mede daardoor waarschijnlijk zo lang uitzingen, tot 1988. De gebrekkige landelijke organisatie breekt de Leidse DM al snel op. DM en MVM verschillen daarnaast wat betreft de leden, het ledental en de politieke kleur. MVM is gematigder, ook in acties, waar DM zich meer in de kijker speelt door de straat op te gaan, net als daarna WVE doet. MVM gaat minder zichtbaar te werk via politieke partijen of gemeentelijke instanties en vaak in samenwerking met andere organisaties, ook bij landelijke campagnes. Het lijkt daardoor minder op de typische actiegroep die de jaren zeventig kenmerken en waar naast DM en WVE ook een kleine partij als de PSP toe behoort, die vertegenwoordigd is in beide. Het maakt dat MVM kan worden vergeten in een plaatselijke tentoonstelling, al is dit niet terecht zoals uit bovenstaande moge blijken.

Duijndam, Annet van Houwelingen, verantwoordelijk voor de tekeningen, Petra Ummenthun en Lieve Vanneste.